

ПРАВОВИЙ СТАТУС КРИПТОВАЛЮТИ У КРАЇНАХ ЄС ¹

Ідея про створення недержавної (децентралізованої) цифрової валюти (криптовалюти) для приватних транзакцій, зокрема в мережі Інтернет, з такими її перевагами, як анонімність, безінфляційний характер, відсутність обтяжливого валютного та фіскального контролю з боку держави, швидкість транзакцій, тільки на перший погляд здається всього лише черговим кроком в напрямку науково-технічного прогресу та цифровізації всіх сфер суспільного життя. Суспільство, що вже давно адаптувалося до використання платіжних карт, систем інтернет-банкінгу і наразі при звичається до безконтактних розрахунків за допомогою NFC-технологій з використанням мобільних телефонів тощо, справді розглядає стрімке поширення криптовалют переважно лише як новий, передовий рівень якості платіжної інфраструктури економіки. Безсумнівно, навіть це, прикладне значення криптовалют, теж потребує чітких відповідей на значну кількість юридичних питань, що виникають у зв'язку з її функціонуванням у відносинах між суб'єктами права, зокрема анонімністю транзакцій, неможливістю їх скасування², незадовільним рівнем правового захисту учасників системи. Та все ж проблема визначення правового статусу криптовалют зумовлена значно глибшими причинами і основна з них – виклик, що його кидає державі і публічній фінансовій системі економічна самоорганізація сучасного суспільства, горизонтальна координація діяльності його членів. Винайдення децентралізованої валюти і швидке здобуття нею популярності в сфері проведення розрахунків поставило під питання не більше і не менше, як монополію центральних банків на емісію грошей, що логічно тягне за собою питання про втрату державами та контролюючими їх політико-економічними групами емісійного доходу (ширше – взагалі контролю за фінансовою системою) та повернення суспільства до економічної свободи періоду XVII століття і раніше, тобто до функціонування економіки за відсутності потреби у такому інституті, як центральний (емісійний) банк. Звичайно, цей процес не буде одномоментним – за дослідженнями Світового еконо-

¹ **Логойда Володимир Михайлович**, аспірант, кафедра цивільного права та процесу, УжНУ

² Пашенко К. Порівняльний аналіз фінансово-правової сутності електронних грошей та криптовалют. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 7. с. 97-100.

мічного форуму за 2 роки лише до 10% світового ВВП буде обслуговуватися за допомогою криптовалюти¹. Однак, хоча і цей обсяг є суттєвим, вже сама можливість проведення розрахунків за товари / роботи / послуги без посередництва держави і обтяжень, які це посередництво зумовлює (податки, зокрема), з часом призведе, щонайменше, до домінування криптовалюти над фіатними грошима, а отже ставить геоекономічні та геополітичні питання щодо перегляду ролі держави та публічних фінансових інститутів у довгостроковій перспективі.

Саме тому дискусії про правовий статус криптовалюти та, як похідне питання, про технічну можливість та засоби правового регулювання цього інформаційно-економічного інструменту, є ключем до відповіді на питання, чи знайдуть централізована і децентралізована фінансові системи модель співіснування або ж вони є антагоністами і на нас чекає боротьба з криптовалютами (м'яка – шляхом регуляторної і фіскальної політики або жорстка – методом заборон і юридичного переслідування), в результаті чого одна із систем мусить припинити своє існування у сьогоднішньому вигляді.

У цьому контексті та з огляду на задекларований Україною курс на реформування національного законодавства в напрямку його адаптації до права ЄС, важливим є вивчення досвіду правового регулювання статусу криптовалюти в Європейському Союзі та його державах-членах з метою використання такого досвіду українськими суб'єктами нормотворчої діяльності.

Не дивлячись на порівняно коротку історію розвитку криптовалюти, питанням її правового регулювання вже приділялася і продовжує приділятися значна увага дослідників як в галузях фінансового, цивільного, господарського та інформаційного права, так і в галузі економіки та фінансів. На національному рівні це, насамперед, О. Бречко, М. Гребенюк, Т. Желюк, Р. Лук'янчук, К. Пащенко, А. Проценко, В. Селезньов, С. Чаплян, С. Шимон та ряд інших. З-поміж закордонних дослідників певне теоретичне значення мають роботи Б. Бейна, Д. Вахрушева, С. Вепрева, С. ван Вінгердена, А. Вондрачкової, А. Грінспенса, В. Достова, О. Железова, Р. Коена, Е. Мака, В. Перова, Р. Урбана, Ф. Феірбенкса, Р. Фолсома, Л. Фрю, А. Хідзева, П. Шуста та інших.

У роботах вказаних дослідників висловлюються різні концепції щодо правового статусу криптовалют, найбільш поширена з яких від-

¹ Желюк Т., Бречко О. Використання криптовалюти на ринку платежів: нові можливості для національних економік. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2016. №3. с. 50-60.

носить криптовалюти до специфічного різновиду цифрової валюти (відмінного від електронних грошей і віртуальних валют), без державного контролю їх емісії. Тим не менше, як вітчизняна, так і зарубіжна юридична наука, а також суб'єкти владних повноважень, нормативна і правозастосовча практика ще не виробили відносно єдиного підходу до правової оцінки статусу криптовалюти як об'єкту цивільних правовідносин, у зв'язку з чим питання потребує подальшого вивчення і обґрунтування на науковому рівні, закріплення на рівні національного законодавства та, з огляду на транскордонний контекст, міжнародно-правової уніфікації. Тому метою даної статті є спроба визначити найбільш сучасні і перспективні тенденції до унормування цього явища в межах ЄС, а відтак – і сформулювати перспективний напрямок розвитку профільного українського законодавства.

Для цього ми використовуємо, насамперед, спеціально-юридичні методи дослідження, такі як: порівняльно-правовий, метод тлумачення норм права, з належною увагою і до загальнонаукової методології пізнання, насамперед діалектичного та аналітичного підходів.

Як вже зазначалося вище, стрімкий розвиток криптовалют означає спробу витіснення держави і провідних фінансово-банківських груп світу з сфери фінансового посередництва і контролю відносин в сфері цивільного обігу. Держава та місцеве самоврядування внаслідок анонімності транзакцій з криптовалютами ризикують втратою частини податкових надходжень від оподаткування доходів та обороту, що підрве фінансово-ресурсну базу їх функціонування, тоді як фінансово-банківський капітал позбавляється значної (переважної) частини ринку фінансових послуг, зокрема в галузі розрахунково-касового обслуговування, відповідних прибутків та контролю за економічними процесами. Ясна річ, зазначені суб'єкти будуть консервативно підходити до сприйняття криптовалюти як явища об'єктивної дійсності і намагатимуться боротися з цим явищем з посиленням на цілі і завдання держави у сфері протидії корупції, легалізації коштів, здобутих незаконним шляхом, протидії фінансуванню тероризму і розповсюдження зброї масового знищення, ухиленню від сплати податків (штучно перебільшуючи значення останніх в якості справжніх мотивів такої боротьби)¹.

¹ Див., наприклад, фінальне комюніке міністрів фінансів та голів центробанків країн G-20 на зустрічі у Буенос-Айресі (березень 2018 р.) / <https://g20.org/en/news/communique-first-g20-meeting-finance-ministers-and-central-bank-governors-2018>

Проте західна традиція права та сучасний західний конституціоналізм побудовані на засадах лібералізму, демократії, поваги до права власності, свободи підприємницької та іншої не забороненої законом діяльності. Відтак, пряма жорстка заборона криптовалют, як явища, що більш характерна для східних країн на зразок Росії, Китаю, В'єтнаму тощо, не може бути визнана юридично прийнятною у західному суспільстві. Тим більше, що подібна пряма заборона йшла б також всупереч інноваційній моделі економік західних країн. Тому країни ЄС, як і інші провідні країни Західного світу, що не входять до блоку з географічних (США, Канада, Австралія, Японія, Південна Корея) чи політичних (Швейцарія, Норвегія тощо) міркувань¹, обрали поміркований підхід до криптовалюти, т.з. *soft-power*, в основі якого лежать регуляторні, а не заборонні методи впливу, тобто наразі на території жодної з країн блоку криптовалюта не є нелегальним інструментом. Втім це зовсім не означає відсутності у політичних і ділових еліт цих країн наміру вихолостити саму суть ідеї, закладеної у криптовалюту при її створенні – усунути державу та її агентів з системи розрахунків між суб'єктами приватного права. Просто досягнення цих цілей уявляється більш ефективним шляхом бюрократизації і фіскалізації відповідних відносин, а не їх повної заборони, що дозволить, з одного боку, надати традиційній економіці сучасні засоби розрахунків і, з другої сторони, запобігти при цьому негативним (з точки зору держави) наслідкам.

На сьогодні врегулювання статусу криптовалют має значення навіть для дискусії, до чийої компетенції слід (Європейського Союзу та/чи його держав-членів) слід віднести регулювання цього явища. Тобто підлягають застосуванню положення *acquis communautaire*, чи норми національного рівня держав-членів ЄС, чи обидва нормативних масива. Відповідь на це питання слід шукати у ст. 2-6 Римського Договору про функціонування ЄС 1957 р. (в редакції Лісабонського договору 2007 р., що набрала чинності з 2009 р.), згідно з якими :

- до виключної компетенції ЄС відноситься грошова політика в зоні євро - якщо б криптовалюту визнали грошима / електронними грошима;
- до спільної компетенції ЄС та держав-членів відносяться питання внутрішнього ринку та захисту прав споживачів (субсидіар-

¹ Наразі розглядатимемо Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії ще в контексті ЄС, оскільки процедура виходу із співтовариства (т.з. *Brexit*) на момент написання цієї статті ще не фіналізована.

на компетенція держав-членів, якщо немає регулювання з боку ЄС), технологічний розвиток (компетенція ЄС, якщо вона не перешкоджає реалізації компетенції держав-членів), економічної політики (ЄС визначає умови координації політики держав-членів) – якщо б криптовалюту визнали іншим об'єктом цивільних прав (не грошима).

Як вже було зазначено вище, питання правового статусу криптовалюти не лише у світі в цілому, але і в межах Європейського Союзу є дискусійним, тому поточна позиція як на рівні блоку, так і на рівні переважної більшості держав-членів, полягає у тому, що регулювання цього правового явища входить до т.з. спільної компетенції ЄС та його держав-членів. Аналогічної позиції дотримується Селезньов В.Є.¹

Одним з обґрунтувань цього і, ймовірно, найбільш визначальним поки що правовим документом загальноєвропейського рівня стосовно правового статусу криптовалюти, є рішення Суду ЄС від 22.10.2015 р. у справі №C-264/14 *Skatteverket vs David Hedqvist*².

Спір виник у зв'язку з тим, що підданий Швеції Девід Хедквіст звернувся до Податкової юридичної комісії Швеції за індивідуальною податковою консультацією щодо того, чи є об'єктом оподаткування податком на додану вартість обмін фіатних грошей (т.з. традиційних валют різних держав, що перебувають в обігу) на криптовалюту біткоїн і навпаки, що мав проводитися компанією заявника. Він отримав попередню податкову консультацію, що такий обмін звільняється від оподаткування ПДВ згідно п. «е» ст. 135 Директиви Ради ЄС «Про спільну систему податку на додану вартість» №2006/112/ЄС від 28.11.06 р. З таким висновком, однак, не погодився податковий орган Швеції (*Skatteverket*), який оскаржив зазначену індивідуальну податкову консультацію до Вищого адміністративного суду Швеції. Осільки питання потребувало доктринального тлумачення положень *acquis communautaire*, суд у відповідності до ст. 267 Римського Договору про функціонування ЄС 27.05.14 р. вирішив звернутися за попереднім правовим висновком до Суду Справедливості Європейського Союзу. Крім зацікавлених сторін (заявника та податкового органу) у справі в якості зацікавлених осіб взяли участь також Уряди Королівства Швеція, Федеративної Республіки Німеччина та Естонії (шляхом подання до суду власних письмових позицій по суті справи).

¹ Селезньов В. Є. Проблеми правового регулювання цифрових валют у ЄС. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 4. с. 189-192.

² *Case C-264/14 Skatteverket vs David Hedqvist*.

Питання, поставлені Вищим адміністративним судом Швеції перед Судом ЄС, звучали наступним чином:

1. Чи вважаються операції з обміну віртуальних валют¹ на традиційні валюти постачанням послуг за винагороду згідно змісту ст. 2 Директиви Ради ЄС Про спільну систему податку на додану вартість №2006/112/ЄС від 28.11.06 р. ?
1. Якщо такі операції вважаються постачанням послуг за винагороду, чи звільняються вони від оподаткування ПДВ згідно ст. 135 Директиви Ради ЄС Про спільну систему податку на додану вартість №2006/112/ЄС від 28.11.06 р. ?

Нагадаємо, що відповідно до вищезгаданої п. е ст. 135 Директиви ЄС² держави-члени звільняють від оподаткування такі операції :

«(е) операції, в тому числі передавальні, що пов'язані з валютою, банкнотами й монетами, котрі використовуються як законний засіб платежу, за винятком предметів колекціонування на кшталт золота, срібла та інших металевих монет і банкнот, котрі зазвичай не використовуються як законний засіб платежу, або нумізматичних монет»

У винесеному 22.10.15 р. рішенні Суд ЄС зробив ряд правових висновків щодо правової природи криптовалюти та оподаткування податком на додану вартість операцій з нею, однак у специфічний спосіб – суд більш чітко визначив, чим вказаний об'єкт цивільних правовідносин не є, водночас залишивши можливість законодавцю як рівня держав-членів, так і загальноєвропейського рівня визначити в перспективі остаточну кваліфікацію криптовалюти з точки зору права. Отже, згідно з висновками суду:

- Біткоїн не можна визнати електронними грошима у їх традиційному розумінні, оскільки не існує єдиного емітента віртуальної валюти (натомість вона створюється мережею за допомогою спеціального алгоритму) і, на відміну від електронних грошей віртуальній валюті притаманні власні одиниці обліку (наприклад, 1 біткоїн) – п. 11, 12 рішення;
- Біткоїн також не можна вважати матеріальним майном в розумінні ст. 14 Директиви Ради ЄС Про спільну систему податку на додану вартість №2006/112/ЄС від 28.11.06 р., оскільки віртуальна валюта може виступати виключно в ролі платіжного засобу – п. 24 рішення;

¹ Як вже зазначалося, поняття «віртуальна валюта» і «криптовалюта» зачасту ототожнюються, в тому числі і у даному рішенні суду, хоча і на рівні інших органів ЄС, і на дослідницькому рівні є заперечення щодо цього.

² Директива Ради ЄС 2006/112/ЄС http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_928/para0656#0656

- Хоча біткоїн-адреси і є аналогами банківських рахунків, однак все ж сама віртуальна валюта біткоїн не може вважатися ані поточним банківським рахунком, ані депозитним рахунком, ані платежем чи грошовим переказом. Перекази віртуальних валют можуть бути здійснені без залучення банків чи інших фінансових установ, а сам біткоїн виступає прямим платіжним засобом між суб'єктами розрахунків, на відміну від грошових чеків, боргових зобов'язань чи інструментів кредитування. Більше того, здійснення розрахунків між суб'єктами відповідних відносин є єдиним призначенням вказаної віртуальної валюти – п. 11, 37, 42, 52 рішення;
- При цьому віртуальна валюта біткоїн також не може вважатися цінним папером або інструментом, що посвідчує право особи на майно – п. 55 рішення.

Стосовно режиму оподаткування ПДВ операцій по обміну фіатних грошей на цифрові валюти, суд зазначив, що операції з обміну платіжних засобів «не відповідають визначенню і ознакам, притаманним операціям з постачання товарів» і повинні вважатися операціями з надання послуг (п. 26 рішення). Таким чином, суд, в розвиток положень висновку п. 24 рішення, знову підкреслив, що віртуальна валюта не є товаром в розумінні матеріального майна. Водночас, суд (п. 49, 53 рішення) по-вважав, що вказані операції охоплюються п. «е» ст. 135 Директиви Ради ЄС Про спільну систему податку на додану вартість №2006/112/ЄС від 28.11.06 р. і звільняються від оподаткування ПДВ. На думку суду: «Операції з нетрадиційними валютними коштами, тобто такими, що не визнані законним платіжним засобом, вважаються фінансовими операціями, допоки такі валютні кошти приймаються учасниками відносин якості альтернативи законним платіжним засобам і не мають жодного іншого призначення крім проведення розрахунків між ними».

З огляду на відсутність достатнього правового регулювання, юридичну прогалину, що виникла, намагається заповнити Єврокомісія, що пропонує унормувати статус криптовалюти через доповнення Директиви Європейського парламенту та Ради ЄС «Про запобігання використанню фінансової системи для відмивання грошей та фінансування тероризму, що вносить зміни до Регламенту (ЄС) № 648/2012 Європейського Парламенту та Ради і припиняє дію Директиви 2005/60/ЄС Європейського Парламенту та Ради і Директиви Комісії 2006/70/ЄС» №2015/849 від 20.05.15 р. Суть пропонуваного доповнення полягає у визнанні криптовалюти цифровим виміром вартості та електронним засобом платежу. Однак наразі ці зміни ще не ухвалені, отже говорити

про якусь остаточну позицію зарано. Тому, важливе значення має також правове регулювання статусу криптовалют державами-членами ЄС.

Як вже зазначалося вище, жодна з країн ЄС на національному рівні не визнала використання криптовалюти нелегальним, проте підходи різних держав-членів до правової кваліфікації цього явища суттєво відрізняються, що очікувано спричинить дискусії при розгляді нормативних пропозиції Єврокомісії по доповненню Директиви №2015/849.

Так, у Королівстві Нідерланди та Бельгії криптовалюта прирівняна до електронних грошей. Федеральне управління фінансового контролю ФРН у 2013 р. зробило висновок про те, що криптовалюта є т. з. «приватними грошима», оскільки визнається такими учасниками відповідних правовідносин у розрахунках між собою за цивільно-правовими зобов'язаннями, а отже може використовуватися в якості замінника фіатних грошей при здійсненні платежів¹. Чехія і Австрія розглядають криптовалюту як нематеріальний актив, найперше в цілях податкового регулювання². Фінляндія розглядає транзакції в криптовалютах як фондові контракти на різницю, тобто як фінансовий інструмент. Фінансовим інструментом вважає криптовалюту і влада Болгарії. Швеція, після вищевказаного рішення Суду Справедливості ЄС, розглядає криптовалюту як засіб платежу (розрахунків). Іспанія прирівнює угоди з використанням біткоїнів до бартерних в цілях оподаткування, тобто заперечує грошову природу цього активу, а в ігровому бізнесі криптовалюту у 2014 році визнано електронним засобом платежу. Водночас, Люксембург пішов найдалі в межах ЄС і на рівні фінансового відомства визнав криптовалюту в якості валюти, заявивши про намір активно сприяти розвитку даної технології на державному рівні. Сполучене Королівство, визнаючи нерегульований статус криптовалюти, зауважує, що її слід сприймати в якості приватних грошей та іноземної валюти у більшості випадків, включно з цілями оподаткування. Більшість інших держав-членів наразі законодавчо не регулює питання і навіть не визнає власної компетенції в цьому питанні або потреби у державному втручанні на даному етапі, але на правозастосовчому рівні не визнає за криптовалютами статусу платіжних

¹ Проценко А. Т. Правовий статус віртуальних валют: світовий досвід та українські реалії. Право і суспільство. 2016. № 2 ч. 3. с. 130-134.

Проценко А.Т. Фінансово-правова сутність криптовалют : електронні гроші чи грошовий сурогат? Юридичний науковий електронний журнал. №2/2016. с. 85-89.

² Гребенюк М.В., Лук'янчук Р.В. Правовий режим криптовалют : досвід ЄС. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. №4. с. 310-323.

засобів, електронних грошей, фінансових інструментів і, тим більше, статусу фіатних грошей¹. Це, в тому числі, знайшло відображення і у вищезгаданому фінальному комюніке міністрів фінансів та голів центробанків країн G-20 на зустрічі у Буенос-Айресі (березень 2018 р.), де представлені, зокрема, і передові країни ЄС, - у згаданій заяві взагалі має місце відхід від самого терміну «криптовалюта» (запропоновано термін «криптоактиви»), аби уникнути подібності термінології і, як наслідок, помилкового розуміння правової природи даного об'єкта цивільних прав. Долучився до дискусії і ЄЦБ, який ще у жовтні 2016 р. заявив, що криптовалюта є скоріше засобом обміну, але не платежу².

Таким чином, можна зробити висновки, що правовий статус криптовалют в ЄС та на рівні держав-членів ще недостатньо унормований, про належну правову кваліфікацію цього явища ще тривають дискусії. Найбільш перспективним уявляється позиція регуляторних органів Німеччини: визнання криптовалюти приватними грошима, які не мають загальнообов'язкового (фіатного) характеру, статус яких у віртуальному просторі (допустимість для використання в якості засобу розрахунків по приватних зобов'язаннях) визнається (обумовлюється) виключно домовленістю конкретних учасників цивільних правовідносин. При цьому ЄС та його держави-члени уникатимуть визнання за криптовалютами статусу безготівкових фіатних грошей, оскільки це порушить монополію держави на емісію грошей, і намагатимуться максимально персоналізувати їх використання з метою забезпечення публічних фіскальних інтересів.

¹ Regulation of Bitcoin in Selected Jurisdictions. The Law Library of Congress, Global Legal Research Center. 2014. <https://www.loc.gov/law/help/bitcoin-survey/>

² Чаплян С. Правовий статус криптовалют. Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право. 2018. №2. с. 148-165.